

Pitirim A. Sorokin i Robert K. Merton
Univerzitet Harvard,
Kembridž (Masačusets)

DRUŠTVENO VRIJEME: METODOLOŠKA I FUNKCIONALNA ANALIZA

APSTRAKT: Kategorija astronomskeg vremena je samo jedan od nekoliko koncepata vremena. U oblastima filozofije, psihologije i ekonomije ovi koncepti se razlikuju. Operativna definicija izraza vremena u uobičajenoj upotrebi pokazuje da su društveni fenomeni često prihvaćeni kao referentni okvir, tako da su jedinice vremena često uređene ritmom kolektivnog života. Potreba za društvenom saradnjom je u korijenu ovih društvenih sistema vremena. Društveno vrijeme se kvalitativno razlikuje prema vjerovanjima i običajima koji su zajednički za grupu. Društveno vrijeme nije kontinuirano, već se prekida kritičnim datumima. Svi kalendarski sistemi nastaju iz društvenih potreba i ovjekovječeni su društvenim zahtjevima. Oni nastaju iz socijalne diferencijacije i proširenih područja društvene interakcije. Moguće je da bi uvođenje društvenog vremena kao metodološke kategorije doprinijelo otkrivanju društvenih periodičnosti.

Nijedan koncept kretanja nije moguć bez kategorije vremena. U mehanici, na primjer, vrijeme se posmatra kao nezavisna varijabla koja je kontinuirana funkcija tri koordinate koje određuju položaj čestice. Vrijeme je takođe neophodna varijabla u razmatranju društvenih promjena. Adekvatnost koncepta astronomskeg ili kalendarskeg vremena u proučavanju kretanja ili promjena društvenih fenomena stoga predstavlja problem od suštinskog značaja. Da li su periodi, kao što su: godina, mjeseci, nedelje, dani, jedine ili čak najlakše primjenljive vremenske mjere u sistemu društvene dinamike? Većina društvenih naučnika je polazila od prećutne pretpostavke da nijedan sistem vremena, osim astronomskeg vremena ili nesavršenog kalendara, nije moguć ili ako je moguć onda nije od koristi. Oni su pretpostavili da je vrijeme kvantitativno (sastavljeno od dijelova koji se mogu porediti), oslobođeno kvalitativnih aspekata i kontinuirano bez praznina. Cilj ovog rada je da pokaže da u oblasti društvene dinamike takvo ograničavanje na jednu koncepciju vremena za rezultat ima nekoliko značajnih nedostataka.

Njutnova formulacija koncepta vremena koje je uniformno, beskonačno djeljivo i kontinuirano, vjerovatno predstavlja najznačajniju tvrdnju o objektivnosti vremena. Moderne doktrine relativnosti u oblasti astronomije su pokazale, s jedne tačke gledišta, kontingentnu prirodu njutnovskog vremena, a iz drugog ugla, filozofi kao Bredli, Berkli i Kant i skorije Spenser, Gijo (Guyau), Džejms i Bergson, su izrazili izričit kritički stav protiv univerzalne primjenljivosti tog koncepta. Na području sociologije, sa izuzetkom pojedinih pripadnika Dirkemove škole, ovoj fundamentalnoj kategoriji je posvećeno veoma malo pažnje.

Da astronomski koncept nije jedini mogući koncept vremena biće evidentno nakon kratkog razmatranja. U filozofiji postoji ono što se može nazvati „ontološko vrijeme“. Aristotel i Zenon su, da bismo nasumice, shvatali vrijeme kao ne-materijalno, potpuno subjektivno. Za Kanta, vrijeme je formalni a priori uslov opažanja svih pojava.¹ Berkli i Bredli jednostavno vide vrijeme kao puku pojavu koja je lišena objektivne realnosti. Sa druge strane, Džejms vidi koncept „objektivnog“ vremena kao korisnu fikciju. Bergson smatra da je „imaginarno homogeno vrijeme jezički idol, fikcija“.²

Koncepti vremena u oblasti psihologije se takođe veoma razlikuju od onih u oblasti astronomije. Vrijeme se ovdje ne shvata, kao „konstantan tok na koji ne utiču brzina ili sporost kretanja materijalnih stvari“³, već se shvata kao kategorija na koju definitivno utiču broj i značaj pojedinih događaja koji se javljaju u datom posmatranom periodu. Kao što je Džejms istakao: „U principu, vrijeme ispunjeno raznolikim i interesantnim iskustvima izgleda kao da traje kratko, ali je dugačko kada ga se sjećamo. Sa druge strane, vrijeme neispunjeno iskustvom izgleda kao da traje dugo, ali u retrospektivi traje kratko“.⁴

Dakle, u stvarnoj percepciji vremena, daleko smo od toga da ga doživljavamo kao idealno zamišljeni *aequabiliter fluit* (ravnomjerni tok – Lat. napomena prevodioca). Eksperimenti u oblasti psihologije su otkrili razliku između individualne percepcije dužine trajanja i stvarnog trajanja proteklog astronomskog vremena.⁵ U iskustvu pojedinca, vrijeme je daleko od toga da je „beskonačno djelljivo“, tako da, uprkos slavi drevnog Zenonovog paradoksa o Ahilu i kornjači, on ipak nije opravdan. Naime, različiti eksperimenti su pokazali da pojedinci ne mogu da vide vremensku razliku manju od stotog dijela sekunde.⁶

Samo uvođenje koncepta „mentalne dobi“ („mentallog uzrasta“) u psihologiji je potvrda metodološke neadekvatnosti astronomske hronologije u ovoj oblasti. Empirijski je utvrđeno da ne postoji konstantna veza između hronološkog i mentalnog doba, tako da mnoga psihološka proučavanja ljudskog ponašanja u odnosu na „dob“ („uzrast“), zahtijevaju drugačiji referentni vremenski okvir od onog koji se uobičajeno koristi. Kao što ćemo vidjeti, ova primjedba je još značajnija u društvenoj sferi.

U oblasti ekonomije je takođe prepoznato da astronomsko ili satno vrijeme nije uvijek primjenljivo. Na primjer, Maršal u svojoj čuvenoj analizi

¹ Treba istaći da se ne bavimo kontroverzom a-priori ili empirističkog izvođenja vremena kao kategorije. Veći dio Dirkemove analize ovog problema je upropašten njegovim naporima da ga smjesti u taj kontroverzni kontekst, tako da on ima tendenciju da pokreće pitanja koja nijesu podložna naučnom istraživanju. Sadašnja diskusija se donekle odnosi na savremene probleme sociologije znanja (Wissenssoziologie), posebno na one koje je Šeler označio kao „formalni problem“ sociologije znanja.

² Henri Bergson, *Matter and Memory* (London, 1919), str. 274.

³ J. Clerk Maxwell, *Matter and Motion* (New York, 1878), str. 28.

⁴ William James, *Principles of Psychology* (New York, 1922), I, 624; upor. H. Hubert i M. Mauss, *Melanges d'histoire des religions* (Paris, 1909), str. 207.

⁵ Mary Sturt, *Psychology of Time* (London, 1925), poglavlje o „Trajanju“. Ovo je odavno shvaćeno. Pogledati eksperimentalne analize Locea, Munsterberga, Hemholca, Boltona, Vudvorta itd.

⁶ Ibid.

ekonomske ravnoteže koja zavisi od „dugačkih“ i „kratkih“ perioda na osnovu kojih se tržište razvija je odavno primijetio neprimjenljivost astronomskog vremena.⁷ Kako Opi (Opie) kaže:⁸

Kada je on (Maršal) razdvojio duge i kratke periode on nije koristio satno vrijeme kao kriterijum, već „operativno“ vrijeme, u smislu djelovanja ekonomskih sila na poslovanje. Silama ponude je pridavana najveća pažnja i vrijeme je dugo ili kratko u zavisnosti od promjenljivosti ili stabilnosti određenih sila na strani ponude. Što je veća varijabilnost sila ponude, duži je period vremena njihovog razmatranja, *bez obzira na satno vrijeme* (naglasak Sorokin i Merton).

Koncept ekonomskog vremena je posebno izdvojen u radu Eriha Vege-
lina i, nešto manje analitički kod Štrelera, ali se takođe prećutno podrazumijeva i u velikom dijelu analize Bohm-Baverka, W. S. Jevonsa, Ota Efertza, Knut Viksela i mnogih drugih ekonomista.⁹

Ovi različiti koncepti vremena i iznad svega revolucionarne promjene u oblasti astronomije izazvane Ajnštajnovom analizom pojma istovremenosti, ilustruju suštinske operativne kriterijume vremena. Ako tražimo operacije koje nam omogućavaju da odredimo vrijeme u kojem se društveni događaji zbivaju, vidimo da čak ni danas nijesu sve od ovih odredbi vremena u korelaciji sa astronomskim ili čak kalendarskim okvirima. Bridžman je generalizovao ovu vrstu činjenica, govoreći da „metode koje usvajamo za dodjeljivanje vremena događajima se mijenjaju *kada se karakter događaja promijeni*, tako da vrijeme može da se pojavi u različitim oblicima“.¹⁰ Dakle, društveno vrijeme izražava promjenu ili kretanje socijalnih pojava u smislu drugih društvenih pojava koje su uzete kao referentne tačke. Tokom naših svakodnevnih aktivnosti često se koristimo ovim načinima ukazivanja na vremenske tačke. „Ubrzo poslije Drugog svetskog rata“, „Vidimo se poslije koncerta“, „kada je predsjednik Huver „ušao u ured“ („preuzeo dužnost“) – svi ovi primjeri su više povezani sa društvenim nego li sa astronomskim referentnim okvirom, radi navođenja određene tačke vremena – „kada“. Štaviše, takve referentne tačke izražavaju daleko više nego nominalno ekvivalentne astronomske ili referentne tačke („oko 1918–19“, „2h poslije podne“, „mart, 1929“), jer one uglavnom označavaju dodatno značenje povezanosti između događaja i referentnog vremenskog okvira. Na primjer, sama inauguracija predsjednika Huvera kao indikator vremena kada su, kako se priča, dvije hiljade poštanskih upravnika smijenjeni, govori nam mnogo više nego izjava da su se te promjene dogodile u martu 1929. godine. Drugim riječima, sama kalendarska referenca ima smisla samo kada se transformiše u društveno vrijeme. O metodološkom značaju ovoga će se raspravljati kasnije.

⁷ Alfred Marshall, *Principles of Economics* (London, 1925), str. 330.

⁸ Redvers Opie, „*Marshall's Time Analysis*“, *Economic Journal*, XLI (June, 1931), 198–99.

⁹ Erich Voegelin, „*Die Zeit in der Wirtschaft*“, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, LIII 1924, str. 204; Rudolph Streller, *Statik und Dynamik in der theoretischen Nationalökonomie*, (Leipzig, 1926), str. 126 i dalje.; takođe njegova *Die Dynamik der theoretischen Nationalökonomie*, (Tübingen, 1928), na raznim mjestima.

¹⁰ Persi W. Bridgman, *The Concept of Time*, *Scientific Monthly*, XXXV, (August, 1932), str. 97. Čitav simpozijum o „Vremenskoj skali“ u istom broju ovog časopisa.

Na sličan način možemo označiti trajanje vremena, koristeći i takve reference, kao što su, „za semestar“, „za radni dan“, „za vrijeme trajanja Velikog posta“. Ovo su reference o generalno razumljivom trajanju perioda vremena, bez pominjanja astronomskih pojava. Štaviše, ne postoji kruta veza između prva dva od ovih trajanja i astronomskih fenomena, jer ovi vremenski intervali mogu nezavisno da variraju. Takve oznake, ako nisu relik uobičajenih sredstava ukazuje vremena među primitivnim ljudima, u najmanju ruku obavljaju istu funkciju.

Da ukažu na trajanje vremena, primitivni narodi koriste druga sredstva, *proistekla iz njihovih svakodnevnih aktivnosti* i koja nijesu u nikakvoj vezi sa (astronomskim) računanjem vremena; u Madagaskaru „kuvanje pirinča“ često znači pola sata, „prženje skakavca“ – „ovog trenutka“. Starosjedioci iz Kros rivera kažu: „Čovjek je umro za upola manje vremena nego li je kukuruz sasvim pečen“, odnosno za manje od petnaestak minuta; „vrijeme za koje se može skuvati pregršt povrća“.¹¹

Vremenski simboli i za trajanje i za označavanje, su povezani sa društvenim aktivnostima ili grupnim dostignućima. Preko perioda koji su lišeni bilo kakve značajne društvene aktivnosti se prelazi bez ikakvog termina koji ih označava.¹² Vrijeme ovdje nije kontinuirano – praznina se pronalazi svaki put kada određeni period nije od društvenog interesa ili važnosti. Izražavanje vremena odražava društveni život grupe. Imena dana, mjeseci, sezona, čak i godina su uređena ritmom kolektivnog života. Homogenost društvenih ritmova i pulsiranje grupnih aktivnosti čine astronomske referentne okvire nepotrebnim. Svaka grupa, sa svojom intimnom vezom sa uobičajenim i međusobno razumljivim ritmovima društvenih djelatnosti, uobličava svoje vrijeme koje se uklapa u krug vlastitog grupnog ponašanja.¹³ Složene kalkulacije zasnovane na matematičkoj preciznosti i istančanim astronomskim posmatranjima nijesu im neophodne za sinhronizaciju i koordinaciju društvenog ponašanja.

Tako, Khasi (Khasis) (pleme u sjeveroistočnom dijelu Indije – napomena prevodioca) imenuju mjesec u skladu sa preduzetim aktivnostima koje se u njima odvijaju: „korov mjesec“ – (mjesec za uništavanje korova na livadama)“, „mjesec kada zemljoradnici prže plodove sa svojih polja“, itd.¹⁴ U plemenu Meitei (Meitheis) svako shvatanje vremenu je u skladu sa *chahitaba*¹⁵: svaka godina dobija ime po nekoj važnoj ličnosti.¹⁶ Kodrington kaže da je u me-

¹¹ Martin P. Nilsson, *Primitive Time Reckoning*, Lund, 1920, str. 42. Brojni primjeri društvenih oznaka trajanja vremena i indikacija se pojavljuju u etnografskoj literaturi. Vidi, npr., monografije J. H. Hatona, J. P. Milsa, V. Hafa, J. Roskoa, A. C. Holisa, R. Firta, V. H. I. Blika i L. C. Lojda.

¹² См.: Elsdon Best, *The Maori Division of Time*, 1922. Dominion Museum, Monograph № 4, str. 19.

¹³ Sturt, Op. cit., str. 141: „...Vrijeme je koncept, a taj koncept je konstruisan od strane svakog pojedinca pod uticajem društva u kojem živi“.

¹⁴ P. R. T. Gurdon, *The Khasis*, (London, 1914), str. 193.

¹⁵ *Chahitaba* je posebna ličnost u plemenu Meitei koja se ceremonijalno bira tokom „Cheiraoba“ festivala koji se održava svake godine sa početkom proljeća. Svaki od izabranih „Chahitaba“ daju svoje ime datoj godini i tim činom simbolično preuzimaju sve grijeha ljudi za tu godinu koja nosi njihovo ime (napomena prevodioca).

¹⁶ T. C. Hodson, *The Meitheis*, (London. 1908), str. 105.

lanezijskom sistemu računanja vremena, „nemoguće povezati sukcesiju mjeseci u solarnu godinu; mjeseci imaju svoja imena u skladu sa onim što je u toj godini urađeno“.¹⁷ Među Navaho indijancima, „imena kalendarskih mjeseci živopisno opisuju život njihovih porodica, kao i životni krug ovaca koje posjeduju“.¹⁸

Vidimo, dakle, da sistemi računanja vremena odražavaju društvene aktivnosti grupe. Njihovi izvori su kolektivne inicijacije; njihovo kontinuirano održavanje zahtijevaju društvene potrebe. Oni nastaju iz životnog ciklusa grupe i, uopšte u velikoj mjeri su određeni rutinama vjerskih aktivnosti i zanimanja u svakodnevnom radu, ovjekovječeni su potrebom za društvenom koordinacijom i u suštini produkti su društvene interakcije. Dirkem je lucidno uočio u ovoj vezi da „kalendar izražava ritam kolektivnih aktivnosti, a u isto vrijeme njegova je funkcija da osigura njihovu regularnost“.¹⁹

U odnosu na lovačke i pastirske zajednice, poljoprivredni narodi žive drugačijim društvenim ritmom i razlikuju vremenske intervale na sasvim drugačiji način. Naime, periodični dani odmora izgleda da su bili nepoznati kod migracionih, lovačkih i ribolovačkih naroda kao i kod nomadskih pastirskih plemena, iako su oni često praktikovani od strane primitivnih poljoprivrednika.²⁰ Isto tako, metropola zahtijeva referentni vremenski okvir koji je sasvim drugačiji od onog koji je potreban za malo selo. Drugim riječima, oznake za računanje vremena su u suštini zavisne od organizacije i funkcija grupe. Način života određuje koje pojave predstavljaju početak i završetak godišnjih doba, mjeseci ili drugih vremenskih jedinica.²¹ Čak i u onim slučajevima kada se prirodni fenomeni koriste da odrede granice vremenskih perioda njihov izbor zavisi od interesa i koristi koje oni imaju za grupu. Tako, godina kod Jevreja, „kao što je to prirodno kod poljoprivrednih naroda“, zavisi od godišnje količine usjeva.²² Struktura vremena varira u zavisnosti od društvene strukture.

Astronomsko vrijeme je uniformno, homogeno; ono je čisto kvantitativno, bez kvalitativnih varijacija. Možemo li tako okarakterisati društveno vrijeme? Očigledno da ne – postoje praznici, dani posvećeni poštovanju određenih državnih (civilnih) funkcija, „srećni“ i „nesrećni“ dani, pijačni dani, itd. Periodi vremena stiču posebne kvalitete na osnovu aktivnosti koje su povezane sa njima. Nalazimo da je ovo jednako istinito i za primitivna i za složenija društva. Tako, Džejms kaže:

„Jednog mog prijatelja domorodca je dugo zbunjivalo zašto svaki dan u nedelji ima tako karakterističnu fizionomiju za njega. Ubrzo je primijetio da je to nedeljom zbog toga što se zaustavi gradska buka i bat cipela pješaka na

¹⁷ R. H. Codrington, *The Melanesians*, (Oxford. 1891), str. 349.

¹⁸ Coolidge M. R., Coolidge D., *The Navajo Indians*, (Boston-New York, 1930), str. 60. Prethodno pomenuti etnografi, između ostalog, opisuju dalje instance (vidi n. II).

¹⁹ Emile Durkheim, *Elementary Forms of Religious Life*, (New York- London, 1926), str. 11, 18, 19.

²⁰ Hutton Webster, *Rest Days*, (New York, 1916), str. 101 i dalje.

²¹ Nilsson, op. cit., i dalje. 58 pp; upor.: Hubert and Mauss, op. cit., str. 219 i dalje.

²² F. H. Woods, „Calendar (Hebrew)“ u *Encyclopaedia of Religions and Ethics*, (New York, 1928), Vol III, str. 108.

trotoaru, ponedjeljom zbog odjeće koja se suši u dvorištu i baca bijeli odsjaj, utorkom zato što... itd. Vjerovatno svaki sat u danu ima za većinu nas neki spoljašnji ili unutrašnji znak koji je sa njim blisko povezan kao i ovi znaci sa danima u nedjelji“²³

Taoizam propisuje, u skladu sa „univerzalnom magičnom“ knjigom proricanja, „pogodne dane za sklapanje brakova, preseljavanje u drugu kuću, šivenje odjeće; dane kojima bi trebalo da počne popravka kuće, hramova, brodova“.²⁴ Muhamedanci smatraju da su ponedjeljak, srijeda, četvrtak i petak srećni dani; a da su utorak, subota i nedjelja zli i nesrećni dani. Petak se smatra svetim danom, danom odmora kod Muhamedanaca, na isti način kao što je to subota kod Jevreja ili nedjelja kod Hrišćana. Kod Grka kalendar je imao definitivno sakralni karakter, sa kompletnom oznakom srećnih i nesrećnih dana. Tako, četvrti i dvadeset četvrti dan su se smatrali opasnim danima za neke poduhvate; peti kao krajnje nesrećan, šesnaesti kao nesrećan dan za rođenje ili vjenčanje djevojaka; četrnaesti kao dobar dan za pripitomljavanje stoke.²⁵

Jedva da moramo da pomenemo da se mi ovdje ne bavimo tačnošću onoga što se izražava ovim uvjerenjima. Oni su, u svakom slučaju, društvene činjenice; otkrivaju različite kvalitativne osobine koje se pripisuju određenim jedinicama vremena i služe kao pokazatelj da jednostavne kvantitativne mjere vremena ne izražavaju sve kvalitativne osobine koje su članovi grupe pripisali različitim jedinicama vremena. Kvantitativni pristupi ignorišu činjenicu da „ljudski um nastoji da pripiše neobičnu vrijednost bilo kom danu u kalendaru koji je na bilo koji način izuzetan“.²⁶ Iz ovoga ne mora da slijedi da društveno vrijeme nema kvantitativne aspekte, međutim, čini se da to nije čisti kvantitet, homogen u svim svojim djelovima, uvijek uporediv sa samim sobom i tačno mjerljiv. U razmišljanja o vremenu ulaze i razmatranja o mogućnostima, prilikama, kontinuitetu, postojanosti i sličnostima, i iste vrijednosti koje se pripisuju vremenskim intervalima nijesu nužno i istovjetne njihovim mjerama.²⁷

Ove razlike u kvalitetu dovode do zavisnosti od relativnih vrednovanja trajanja vremena, koje ne zavise samo od njihove apsolutne dužine već i od prirode i intenziteta njihovih kvalitativnih osobina. Kvantitativno jednaki periodi vremena su društveno različiti, a nejednaki periodi su društveno izjednačeni. Na

²³ Džejms, op. cit., I, 623. F. H. Kolson sumira funkcionalni značaj društvenih definicija vremenskih intervala: „Kako mi sami pamtimo dane u nedjelji? Očigledan odgovor je da se nešto dešava u jednom ili više njih. Ako nekim slučajem zaboravimo koji je dan u nedjelji, ne može se pogriješiti za nedelju, čak i ako nemamo neko lično vjersko osjećanje vezano za taj dan. Isto tako, školski polu-raspusti ili kratki radni dani ostanu zapamćeni čak i od onih koje to direktno ne pogađa. Ali ako se ništa ne dešava velika je sumnja da li bi se nedeljni raspored mogao održati, ili čak uspostaviti“ (*The Week*, Cambridge, 1926, str. 63).

²⁴ J. J. M. de Groot, *Religion in China*, (New York, 1912), str. 245 i dalje.

²⁵ Upor. Hesiod, *Book of Days*, (London, 1858): „Vječiti Kalendar dobrih i loših dana; nije sujevjeran, već je potrebno da ga se svi ljudi pridržavaju“.

²⁶ A. L. Kroeber, *Anthropology*, (New York, 1923), str. 262.

²⁷ Hubert and Mauss op. cit., str. 208. Posebno pogledati diskusiju o kvalitativnim aspektima vremena u poglavlju „Prikaz vremena“.

primjer, „brojčano jednaki dijelovi Hindu *kalpi* ne smatraju se da su i jednake dužine“.²⁸ Ili, slično tome, Čongli (Chongli), duge vremenske periode mjere generacijama (mandatima vladavine svih starješina), koji mogu biti kvantitativno nejednaki, ali koji se ipak smatraju jednakim na osnovu identičnih kvalitativnih aspekata.²⁹

Da sumiramo, moglo bi se reći da je do sada naša studija pokazala sljedeće činjenice: da je društveno vrijeme, za razliku od astronomskog, kvalitativno a ne samo čisto kvantitativno; da ovi kvaliteti proizilaze iz vjerovanja i običaja koji su zajednički za društvene grupe i da oni dalje služe da otkriju ritmove, pulsiranja i otkucaje društava u kojima se nalaze.

Matematičko vrijeme je „prazno“. Nema oznaka, nema praznina, koje bi poslužile kao tačka porijekla ili kraja. Ipak, tvorac kalendara mora imati neku polaznu tačku ili fiksni datum. Neki početak, proizvoljno ili ne, mora biti određen da bi se započeo neki referentni sistem računanja vremena, koji ima za cilj da bude trajan. Za ovu svrhu, „pribjegava se datumu nekog istorijskog, građanskog događaja koji je konvencionalno izabran“.³⁰ U svim slučajevima polazna tačka je društvena ili je prožeta dubokim društvenim posljedicama; to je uvijek događaj koji ima poseban društveni značaj.³¹

U prilog tome, za ove svrhe uvedeni su takvi društveni referentni okviri, kao što su smrt Aleksandra ili Bitka kod Geze u Vavilonaca, Olimpijske igre kod Grka, osnivanje Rima (*anno urbis conditae*³²) i bitka Aktium kod Rimljana, Dioklecijanov progon i rođenje Hrista kod Hrišćana, mitološko osnivanje japanskog carstva od strane Jimmu Tenno-a i otkriće bakra (era Wado) u Japanu, Hedžira kod Muhamedanaca, događaj kada je bijeli fazan poklonjen japanskom caru (Hakuchi era).³³ Egipat nikada nije dokumentovao anale osim po godinama vladavine faraona.³⁴ Jermeni su takođe godine računali po broju godina vladavine kraljeva ili patrijarha. Iz ovih nekoliko primjera izabranih iz gotovo neiscrpnog izvora, vidimo neka opravdanja predloga da narodi formiraju svoje ere prema nekim izuzetnim događajima koji imaju važne društvene posljedice.

Prema tome, u društveno vrijeme ne možemo prenijeti obilježje kontinuiteta, koje je pretpostavljeno u Njutnovoj koncepciji astronomskog vremena.³⁵ Kritični datumi prekidaju ovaj kontinuitet. Nilson, čije je proučavanje primi-

²⁸ Ibid str. 207.

²⁹ J.P. Mills, *The Ao Nagas*, str. 400.

³⁰ Alexander Philip, *The Calendar*, (Cambridge. 1921), str. 48.

³¹ Maurice Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la memoire* (Paris, 1925), str. 71. Takođe pogledati Dirkem, op. cit., str. io-ii; E. Dirkem i M. Mos, „*De quelques formes primitives de classification*“, *L'Année sociologique*, VI (1901–2), 1–71.

³² Godina osnivanja grada – Lat. napomena prevodioca.

³³ F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie* (Leipzig, 1906), I, 136, 222, 238, *passim*. Ginzelova monumentalna tri opusa sadrže mnogo istorijskih podataka o ovoj temi.

³⁴ George Foucart, „*Calendar (Egyptian)*“, u *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, III, 92.

³⁵ Maršal je takođe uvidio mogućnost da pretpostavka o kontinuitetu nije opravdana u slučaju ekonomskih fenomena (pogledati n. 7).

ativnog računanja vremena možda najtemeljnije, upravo insistira na ovome. *Pars pro toto* (dio za cjelinu – napomena prevodioca) je načelo računanja vremena (tj. ne računanje jedinice kao cjeline, već konkretnih pojava koje se javljaju u toj jedinici), koje ukazuje na to da su proračuni vremena u suštini isprekidani. Prirodna godina može biti kontinuirana, ali kalendarska ima i početak i kraj, koji su često obilježeni vremenskim pauzama, koje su obično praćene sa nekom vrstom društvenih ceremonija.

Uobičajeno vjerovanje prema kojem su podjele vremena određene astro-nomskim pojavama je daleko od tačnog.³⁶ Naš sistem sedmične podjele u kvantitativno jednake periode je savršen tip konvencionalno određenog računanja vremena. Khasi nedjelja se gotovo univerzalno sastoji od osam dana, jer se pijačni dan obično održava svakih osam dana. Odras činjenice da Khasi nedjelja ima društveno, prije nego „prirodno“ porijeklo, se nalazi u nazivima dana u nedjelji koji nijesu dobili imena po planetama (kasni i proizvoljni razvoj), već po glavnim mjestima na kojima su se pijace održavale. Na sličan način, rimska nedjelja je bila obilježena sa *nundinae* (tržni dan – napomena prevodioca) koje su se održavale svakog osmog dana i na koje su poljoprivrednici dolazili u grad da prodaju svoje proizvode. Pleme Muisca (Muysca) u Bogoti su imali tri dana u nedjelji; mnoga zapadno-afrička plemena četiri dana u nedjelji, Istočno-indijski arhipelag, stara Asirija (sada u sovjetskoj Rusiji) ima pet dana u nedjelji; stanovništvo Togoja je imalo šest dana u nedjelji; drevni Jevreji i većina savremenih civilizovanih društava sedam dana u nedjelji; primjeri od osam dana u nedjelji mogu da se pronađu među Rimljanima, Khasi i mnogim afričkim plemenima; a Inke su imale deset dana u nedjelji. Konstantna osobina skoro svih ovih nedjelja različitih trajanja je da su one uvijek izvorno povezane sa tržištem (pijacom).³⁷ Kolson jasno pokazuje da su najraniji društveno usvojeni oblici kontinuirane nedjelje o kojima imamo neko saznanje bili zasnovani na vremenskim oznakama koje nemaju nikakve veze sa Mjesecom.³⁸ Pojava i produžavanje ove vremenske jedinice je uvijek u vezi sa nekim periodično posmatranim društvenim događajem i nije nastala posmatranjem nebeskih tijela. Štaviše, kako Haton Webster jasno sugerije, neke faze društvene strukture se obično koriste za varijacije u dužini nedjelje.

Kraći intervali od tri, četiri i pet dana odražavaju jednostavnu privredu primitivnog života, jer pijaca mora da se ponavlja dovoljno često da bi se dozvolilo susjednim zajednicama, koje ne drže velike zalihe hrane i drugih potrepština, da ih nabavljaju od drugih. Duži ciklusi od šest, sedam i deset dana očigledno nastaju dupliranjem ranijeg perioda, kada je potrebno da se održi velika pijaca za proizvode sa šireg područja.³⁹

³⁶ Nilson, op. cit., str. 281: „Ne treba da se zaboravi da astronomija i kalendar nisu identični. Kada se radi o kalendaru, praktična korisnost je poželjnija od prefinjenih astronomskih proračuna“.

³⁷ Ibid, p 363.

³⁸ Kolson, op. cit., str. 3, 112–13.

³⁹ Op. cit., str. 117–18.

Na sličan način, trajanje mjeseci nije nužno uređeno fazama Mjeseca. Momsen tvrdi, na primjer, da je kod Rimljana postojao kalendarski sistem „koji je bio praktično nezavisan od lunarnog ciklusa“ i koji je doveo do usvajanja „mjeseci proizvoljne dužine“.⁴⁰ Ovo isto zanemarivanje mjesečevog ciklusa u određivanju dužine mjeseci se nastavilo do danas. Nejednaki periodi astronomskog vremena su društveno izjednačeni, što dokazuje praksa isplate mjesečnih plata. Jednakost mjeseci je konvencionalna, ne astronomska; društveno trajanje nije jednako astronomskom trajanju, pošto je prvo simboličko, a drugo empirijsko.

Veoma prožimajuća „obojenost“ astronomskog vremena društvenim razlozima je čak i danas očigledna – o čemu svjedoči nova konvencija „ljetnjeg vremena“ – „dnevne uštede vremena“.⁴¹ Željeni rezultat, povećani broj dnevnih sati za rekreaciju i razonodu, mogao se postići pomjeranjem radnih sati u period „od 8 do 16h“. Međutim, konvencija „od 9 do 17h“ je postala toliko ukorijenjena u našoj ekonomiji, da je ova promjena prihvaćena kao manje nasilna inovacija mijenjanja numeričkih oznaka vremena u okviru dvadesetčetvoročasovnog ciklusa i ocijenjena kao bolje rješenje. Konvencionalna priroda određivanja vremena je tako jasno naglašena.

Svi kalendarski sistemi imaju jednu zajedničku osobinu. Oni nastaju, i uvijekovječeni su, društvenim zahtjevima. Svim periodičnim društvenim događajima koji zahtijevaju, u određeno vrijeme, prisustvo određenog broja ljudi (naročito kada dolaze iz različitih društvenih grupacija ili iz neke velike društvene grupe), potrebni su neki uobičajeni načini određivanja vremena koji će biti jasni svim stranama koje učestvuju. Vjerske ceremonije, obredi, sezonski festivali, lovovi, vojne ekspedicije, pijace, međuplemenski skupovi i sl. – sve ovo zahtijeva složenu saradnju velikog broja ljudi na određeno vrijeme – su korijeni strogo definisanog sistema određivanja vremena. Ti sistemi vremena koji su uobičajeni među malim, blisko isprepletanim grupama koje učestvuju u istom društvenom ritmu, postali su neadekvatni kako se polje interakcija širilo. Pojedinci koji su različitog društvenog i kulturnog porijekla u želji da sinhronizuju i koordinišu svoje aktivnosti zahtijevaju određenu vremensku šemu koja će svima biti podjednako razumljiva.

U antičkim gradovima su se prvi put formirale velike koncentracije poedinaca različitog porijekla. Tada je postalo očigledno da postoji neophodnost stvaranja referentnog okvira koji bi bio međusobno razumljiv. Tako, među Latinima:

Kada je počeo gradski život, postalo je neophodno imati precizniju mjeru za *annus* (godinu) i vjerske događaje u njoj. Poljoprivreda je i dalje bila ekonomska osnova života ljudi; i u skladu s tim za održavanje poljoprivrednih vjerskih obreda u

⁴⁰ Theodor Mommsen, *History of Rome*, (New York, 1885), Vol I, str. 279. Pogledati, u vezi sa ovom temom čitavo poglavlje xv.

⁴¹ Autori kada govore o „uštedi vremena dnevne svjetlosti“ („daylight-saving time“) imaju u vidu uvođenje konvencije prelaska sa zimskog na ljetno računanje vremena ili ljetnje ukazno vrijeme, što je i istaknuto u tekstu sa proširenom napomenom u odnosu na originalni tekst autora.

gradu je bilo poželjno, ako ne i apsolutno neophodno, da budu određeni konkretni dani. Ovo je, bez sumnje, porijeklo jednog od najranijih (?) kalendara o kojima imamo neka saznanja.⁴²

Slično tome, bilo je potrebno regulisanje vjerskog kulta koji je „prvi stvorio kalendar u Grčkoj“.⁴³ Prema Spindenu, čak i naizgled očigledno striktni astronomski kalendar Maja je bio suštinski namijenjen u vjerske svrhe.⁴⁴

Gore navedeni argumenti mogu se sažeti u nekoliko osnovnih pretpostavki. Vremenski sistemi su brojni i različiti, i razlikuju se i u njihovoj efikasnoj primjeni na događaje različitih karaktera. Neopravdana je pretpostavka da su astronomski ili čak kalendarski sistemi najbolje opremljeni za određivanje i mjerenje istovremenosti, redosleda i trajanja društvenih pojava. Svi vremenski sistemi mogu se svesti na potrebu obezbjeđivanja sredstava za sinhronizaciju i koordinaciju aktivnosti i posmatranje sastavnih dijelova grupe. Lokalni vremenski sistem varira u skladu sa razlikama u stepenu, funkcijama i aktivnostima različitih grupa. Sa širenjem interakcija između grupa, uobičajeni ili prošireni vremenski sistem mora da evoluirati da bi potisnuo ili bar uvećao lokalne vremenske sisteme. Pošto se ritam društvenih aktivnosti razlikuje u različitim grupama, ali i u okviru istog visoko diferenciranog društva, lokalni sistemi mjerenja vremena više nijesu adekvatni. Čak ni prirodno-biološki događaji (npr. sazrijevanje usjeva), zbog širenja područja društvene interakcije više nijesu dovoljni kao zajednički referentni vremenski okvir, pošto se ovi događaji ne dešavaju istovremeno u različitim sredinama. Na kraju, zajednička osnova pronađena je u astronomskim fenomenima i u manje ili više rasprostranjenoj difuziji konvencionalizovanih vremenskih kontinuiteta. Dakle, društvena funkcija računanja i bilježenja vremena kao neophodnog sredstva koordinacije društvenih aktivnosti bio je pravi podsticaj astronomskim sistemima vremena, čije je uvođenje postalo imperativ zbog neadekvatnosti lokalnih sistema vremena da prate širenje kontakata i organizovanih interakcija, što je rezultiralo nedostatkom uniformnosti u ritmovima društvenih aktivnosti. Astronomsko vrijeme, kao „vremenski esperanto“, je društvena pojava. Ovaj proces je ubrzan urbanizacijom i društvenom diferencijacijom koje su uključivale, sa proširenjem multi-dimenzionalnog društvenog prostora, organizaciju inače haotičnih, individualno različitih, aktivnosti.

⁴² W. Ward Fowler, „Calendar“, in *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, V. III, str. 133. Zapažajući ovaj problem Georg Zimel je napomenuo da su uslovi gradskog života takvi da su „odnosi tipičnog stanovnika metropole toliko raznovrsni i složeni i, iznad svega toliko isprepleteni u organsku cjelinu koja se sastoji od velikog broja ljudi sa vrlo različitim interesima, da bi tako kompleksan anglomerat kao što je metropola, bez najveće tačnosti u obećanjima i učincima, neminovno propala u nerazrješiv haos ... [bez] jednoznačnosti u dogovorima i sporazumima koji su spolja postignuti opštim širenjem satova“. – P. A. Sorokin, C. C. Zimmerman, C. J. Galpin, *Large Cities and Mental Life / A Systematic Source Book in Rural Sociology*, (Minneapolis, 1930), Vol I, str. 244.

⁴³ Nilson, op. cit., str. 366.

⁴⁴ H. J. Spinden, „*Maya Inscriptions Dealing with Venus and the Moon*“, Bulletin of the Buffalo Society of Natural Sciences, 1928, Vol. XIV, № 1; cf.: Philip A. op. cit., str. 7: „... Utvrđeno je da su lunarni i solarni kalendari uglavnom sakralnog ili vjerskog porijekla“.

Lokalni vremenski sistemi su kvalitativni, ispunjeni izrazito lokalnim značenjima. Vremenski sistem koji ima za cilj da obuhvati ove kvalitativno različite lokalne sisteme mora nužno da se izdvoji od individualnih kvalitativnih osobina različitih sistema. Stoga, vidimo važne društvene elemente u određivanju koncepcije čisto kvantitativnog, uniformnog, homogenog vremena; jedno-dimenzionalno astronomsko vrijeme je uglavnom zamijenjeno multi-dimenzionalnim društvenim vremenom.

U cilju olakšavanja i obogaćivanja istraživanja u oblasti društvene dinamike, potrebno je da se uvede koncept društvenog vremena kao pomoćno sredstvo, ako ne kao nasljednik koncepta astronomskog vremena. Potraga za društvenim periodičnostima na osnovu bezuslovnog usvajanja astronomskih kriterijuma vremena je možda bila veoma neuspješna upravo zbog toga što društvene pojave uključuju više „simboličke“ nego li „empirijske“ jednakosti i nejednakosti; društveni procesi, koji u ovom trenutku izgledaju kao da im nedostaju periodičnosti u pogledu astronomskih mjera, mogu da budu prilično periodičnog karaktera u smislu društvenog vremena. U svakom slučaju vrijedi provjeriti. Moguća primjedba da bi ih takvi naponi samo razlučili u korelacije između različitih skupova društvenih fenomena je održiva samo ako se ignoriše činjenica da uobičajene procedure jednostavno uključuju korelacije između astronomskih (ili kalendarskih) i društvenih fenomena. Štaviše, koje su teoretske osnove, prećutne ili izražene, za očekivane korelacije između astronomskih i društvenih sekvenci?⁴⁵ I konačno, koji je mogući značaj takvih korelacija kada se pronađu? Činjenica je – i prema našim saznanjima njihove posledice se stalno previdaju – da *kada su društveni i astronomski („vremenski“) fenomeni povezani, drugi društveni korelati istog astronomskog fenomena moraju biti utvrđeni prije nego ovi odnosi dobiju na naučnom značaju*. U suprotnom, oni čine empirijske uniformitete koji ostaju teorijski sterilni. Ako želimo da poboljšamo naše znanje vremenskih aspekata društvenih promjena i procesa, moramo proširiti našu kategoriju vremena tako da uključuje koncept društvenog vremena.

Izvor: Pitirim A. Sorokin, Robert K. Merton, „Social Time: A Methodological and Functional Analysis“, *American Journal of Sociology*, Volume 42, Issue 5 (Mar., 1937), 615–629.

s engleskog preveo
Radule Nenadović

stručna redakcija
Obrad Samardžić

⁴⁵ Da nije činjenice da mnogi društveni naučnici i dalje ignorišu ovo elementarno pravilo postupka, skoro da ne bi bilo potrebe naglašavati princip da statističke korelacije treba koristiti samo radi testiranja dobijenih zaključaka na drugim osnovama (upor. John M. Keynes, *A Treatise on Probability*, London, 1921), str. 426).